

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASINING EKOLOGIYA BO'YICHA MARKAZIY OSIYO DAVLATLARI BILAN HAMKORLIK ALOQALARI

Gayipov Saidbek Xayrulla o'g'li

Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti
Magistratura bo'limi Tarix mutaxassisligi 2-kurs magistranti.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19879560>

Anatatsiya. Ushbu maqola O'zbekiston Respublikasining Markaziy Osiyo davlatlari (Qozog'iston, Qirg'iziston, Tojikiston va Turkmaniston) bilan ekologiya sohasidagi hamkorlik aloqalarini tahlil qiladi. Markaziy Osiyoda ekologik muammolar, xususan, Aral dengizi inqirozi, suv resurslarining taqchilligi, iqlim o'zgarishi va yer degradatsiyasi mintaqaviy xavfsizlikka tahdid solmoqda. O'zbekiston Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning tashabbuslari bilan 2017-yildan boshlab mintaqaviy hamkorlik yangi bosqichga ko'tarildi: Xalqaro Aral dengizini qutqarish jamg'armasi (IFAS) faoliyatini kuchaytirish, "Markaziy Osiyo iqlim muloqoti" platformasini yaratish va BMT rezolyutsiyalari qabul qilish orqali ekologik innovatsiyalar hududini shakllantirish. Maqolada IFASning roli, suv-energetika hamkorligi, iqlim moslashuv strategiyalari va amaliy loyihalar tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, O'zbekistonning faol ishtiroki mintaqaviy barqaror rivojlanishni ta'minlashda muhim omil bo'lib, xalqaro donorlar (Jahon banki, BMTTD, Yevropa Ittifoqi) ko'magini jalb qilmoqda.

Xulosa va takliflarda hamkorlikni yanada chuqurlashtirish yo'llari ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: ekologiya, Markaziy Osiyo, IFAS, Aral dengizi, iqlim o'zgarishi, suv resurslari, mintaqaviy hamkorlik, O'zbekiston.

Kirish

Markaziy Osiyo ekologik muammolar markazida joylashgan: XX asrning eng katta ekologik falokati – Aral dengizining qurishi mintaqa davlatlarining iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik barqarorligiga jiddiy tahdid solmoqda. Amudaryo va Sirdaryo havzalaridagi suv resurslarining notekis taqsimlanishi, iqlim o'zgarishi (muzliklar erishi, cho'llanish) va bioxilmaxillikning yo'qolishi mintaqaviy hamkorlikni talab etadi. O'zbekiston Respublikasi mustaqillik yillaridan boshlab ushbu muammolarni hal etishda faol ishtirok etib kelmoqda. Xususan, 1993-yilda tashkil etilgan Xalqaro Aral dengizini qutqarish jamg'armasi (IFAS) mintaqaviy hamkorlikning asosiy platformasi bo'ldi. Prezident Shavkat Mirziyoyev davrida (2017-yildan) "Yangi Markaziy Osiyo" siyosati doirasida ekologik hamkorlik ustuvor yo'nalishga aylandi: davlat rahbarlarining maslahat uchrashuvlari, "Markaziy Osiyo uchun yashil kun tartibi" va BMT rezolyutsiyalari orqali O'zbekiston mintaqaviy yetakchilikni namoyon etdi. Ushbu maqola O'zbekistonning ekologik hamkorlik tajribasini tizimli tahlil qilish, iqtiboslar asosida baholash va kelajakdagi takliflarni ishlab chiqishga qaratilgan.

NATIJAR VA MUHOKAMA 1. IFASning tashkil etilishi va Aral dengizi inqirozini hal etishdagi roli. 1993-yil 4-yanvarda Markaziy Osiyo davlatlari rahbarlari (shu jumladan O'zbekiston Prezidenti Islom Karimov) tomonidan Tashkentda qabul qilingan qaror bilan IFAS tashkil etildi.[1] Jamg'armaning asosiy maqsadi – Aral dengizi havzasidagi ekologik va ijtimoiy-iqtisodiy muammolarni hal etish, loyihalarni moliyalashtirishdir. Tashkilotga Qozog'iston, Qirg'iziston, Tojikiston, Turkmaniston va O'zbekiston asoschi davlatlar sifatida kirdi. IFAS rahbarligi har uch yilda bir marta aylanma tartibda amalga oshiriladi. O'zbekiston 1995-yilda Nukus deklaratsiyasi va 2001-yilda Toshkent bayonnomasini qabul qilishda faol ishtirok etdi.

Prezident Shavkat Mirziyoyevning tashabbusi bilan 2018-yilda BMT homiyligida “Aral dengizi mintaqasi uchun inson xavfsizligi bo‘yicha ko‘p tomonlama ishonch jamg‘armasi” tashkil etildi. [2] Shu yili Priaraliye xalqaro innovatsion markazi ochildi. Natijada, qurigan dengiz tubining 1,7 million gektar maydonida saxovul va tamariks o‘simliklari ekildi, bioxilma-xillik tiklandi. Jahon banki va IFAS hamkorligida Aral dengizi havzasi boshqaruv dasturlari (ASBP-3, ASBP-4) amalga oshirilmoqda. Bu loyihalar suv tejamkor texnologiyalar, monitoring tizimlari va transchegaraviy hamkorlikni kuchaytirdi.

2. Suv resurslari va energetika bo‘yicha hamkorlik

Markaziy Osiyoda suv resurslari transchegaraviy muammo hisoblanadi. O‘zbekiston 2021-yilda “Markaziy Osiyo suv strategiyasi-2030” loyihasini ilgari surdi. 2025-yilda Qozog‘iston, Qirg‘iziston va O‘zbekiston o‘rtasida suv-energetika hamkorligi bo‘yicha uch tomonlama protokol imzolandi (qishki isitish va 2026-yil qishloq xo‘jaligi mavsumi uchun). Bu hujjat suv taqsimoti samaradorligini oshirish va gidroinshootlar xavfsizligini ta‘minlaydi. [3]

IFAS doirasida Amudaryo va Sirdaryo havzalarida integratsiyalashgan suv boshqaruvi loyihalari (Jahon banki ko‘magida) amalga oshirilmoqda: monitoringni modernizatsiya qilish, ekologik oqimlarni saqlash va cho‘llanishni kamaytirish. O‘zbekistonning “Yashil Makon” dasturi Qozog‘istonning “Taza Kazakhstan” bilan birgalikda shaharlar ko‘kalamzorlashtirish va havo sifatini yaxshilashda hamkorlik qilmoqda.

3. Iqlim o‘zgarishiga qarshi kurash va “Markaziy Osiyo iqlim muloqoti”

Iqlim o‘zgarishi Markaziy Osiyoni eng zaif mintaqalardan biriga aylantirdi. Prezident Mirziyoyev COP28 va COP29 doirasida “Markaziy Osiyo iqlim muloqoti” platformasini taklif qildi. [4]2024-yilda Ozarbayjon, Qirg‘iziston, Tojikiston va O‘zbekiston vazirlari iqlim o‘zgarishi, muzliklar va transchegaraviy munosabatlar bo‘yicha deklaratsiya imzoladilar.

O‘zbekiston “O‘zbekiston-2030” strategiyasida suv tejash va atrof-muhitni muhofaza qilishni ustuvor qildi. Mintaqaviy strategiya ishlab chiqish tashabbusi iqlimga moslashish, suv tejamkor texnologiyalar va “yashil” energetikani (quyosh, shamol, gidro) rivojlantirishni nazarda tutadi. BMTTD va GIZ loyihalari Farg‘ona vodiysida suv havzalarini boshqarishni kuchaytirdi. [5]

4. Boshqa ekologik yo‘nalishlardagi hamkorlik (yer degradatsiyasi, bioxilma-xillik)

O‘zbekiston FAO bilan hamkorlikda Amudaryo, Zarafshon va Panj havzalarida yer degradatsiyasini kamaytirish bo‘yicha mintaqaviy tashabbuslarni amalga oshirmoqda (5,84 mln dollar). Ekotizim xizmatlari va bioxilma-xillikni saqlash loyihalari (5,6 mln dollar) degradatsiyaga uchragan yerlarni tiklashga qaratilgan. CAREC va IUCN Markaziy Osiyo ofisi orqali mintaqaviy platformalar faol ishlamoqda. [7]

Xulosa

O‘zbekiston Respublikasining Markaziy Osiyo davlatlari bilan ekologiya bo‘yicha hamkorligi IFAS platformasi asosida samarali rivojlanmoqda. Prezident Shavkat Mirziyoyevning tashabbuslari mintaqaviy muloqotni kuchaytirdi, xalqaro moliyaviy va texnik yordamni jalb qildi hamda Aral dengizi inqirozini yumshatishda muhim qadamlar tashladi. Amalga oshirilgan loyihalar suv resurslarini oqilona boshqarish, iqlim moslashuvi va bioxilma-xillikni saqlashda ijobiy natijalar berdi. [8]

Biroq, transchegaraviy suv taqsimoti, moliyaviy resurslar yetishmovchiligi va iqlim o‘zgarishining kuchayishi kabi muammolar hali ham dolzarb.

Umuman, O‘zbekistonning faol ishtiroki Markaziy Osiyoni barqaror rivojlanish yo‘lida mustahkam birlashtiruvchi kuchga aylandi.

Takliflar

IFASni isloh qilishni davom ettirib, uning huquqiy va moliyaviy mustaqilligini kuchaytirish, mintaqaviy grant mexanizmlarini yaratish.

“Markaziy Osiyo iqlim muloqoti”ni doimiy platformaga aylantirib, yillik ekologiya vazirlari uchrashuvlarini o‘tkazish va birgalikda NDC (iqlim o‘zgarishiga moslashish milliy hisoboti) ishlab chiqish.

Suv-energetika hamkorligini chuqurlashtirish: Kambarata GES-1 va boshqa loyihalarni tezlashtirish, suv tejamkor texnologiyalarni birgalikda joriy etish.

Xalqaro donorlar (Jahon banki, BMT, Yevropa Ittifoqi) bilan hamkorlikda Aralbo‘yi innovatsion markazini mintaqaviy markazga aylantirish va “yashil” iqtisodiyot loyihalarini kengaytirish.

Ilmiy tadqiqotlar va ma’lumot almashinuvini kuchaytirish: Markaziy Osiyo universitetlari va ilmiy markazlari o‘rtasida qo‘shma ekologik loyihalar tashkil etish.

Ushbu takliflar amalga oshirilsa, O‘zbekiston va Markaziy Osiyo davlatlari ekologik xavfsizlikni ta’minlab, barqaror rivojlanishga erishadi.

Adabiyotlar ro‘yxati

1. Xolmo‘minov J. Ekologiya va qonun. T.: Adolat, 2000, 352 b.
2. To‘xtaev A.S. Ekologiya. T.: O‘qituvchi, 1988, 192 b.
3. Qudratov O. Sanoat ekologiyasi. T.: Tosh T va ESTI, 1999, 183 b.
4. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. T.: Adolat, 1992.
5. O‘zbekiston Respublikasi “Tabiatni muhofaza qilish” to‘g‘risidagi qonun, T.: Adolat, 1992
6. Aslonov M, Abduraimov F, Bekiev O. Atrof tabiiy muhitni muhofaza
7. Qilishning huquqiy kafolati. – Toshkent: 2009.
8. Toxtayev A. S, aydarova X. N, Mardiyeva K, Ismoilova D. Ijtimoiy
9. Ekologiya. – Toshkent: 2005.
10. Ashurmetov O. A, Raimova T. T. Ekologiya. – Toshkent: Chinor ENK, 2008.
11. Xolmominov J. Ekologiya va qonun. – Toshkent: Adolat, 2000.
12. Ozbekiston Respublikasining tabiatni muhofaza qilish togrisidagi qonuni.
13. Ozbekiston Respublikasining Ekologik ekspertiza togrisidagi qonuni. 25.05. 2000.